

KÜRTI LÁSZLÓ

TÁNC-TÖRTÉNETI MÍTOSZOK: A HAJDÚTÁNC FORRÁSKRITIKAI MEGKÖZELÍTÉSE

Tanulmányommal a tisztázatlan fogalmú és a retrospekcióra – utólagos és visszatekintő következtetésekre – alapozott hajdútáncot és annak fontosságát a tánc-történetben kívánom elemezni. Válaszokat keresek a következő kérdésekre: Létezett-e egyáltalán, és ha igen, akkor mikor keletkezett a hajdútánc? Továbbá mely források segítségével bizonyítható vagy éppen cáfolható ennek a 17. század végétől már nem datálható, a magyar néphagyományban hiányzó táncnak a létezése? A kritikai segítő szándék célja: a magyar tánc-történeti kutatás egy tarthatatlan előképétől, tudományosnak álcázott mítoszától való megfosztása.¹ A tánc-történeti kutatás elméleti és módszertani buktatóiról, főleg a múltbeli és 20. századi adatok összekapcsolásáról, Theresa Bucklandot idézném: „A hagyományos múltbeli források gyakran töredezeteknek, elszórtnak és ritkának bizonyulnak. Ezzel szemben a mai források úgy tűnnek, mintha egyenes utat nyitnának a múltba.” (Buckland 2006: 12.) A romantikus patrióta szemlélettel fűszerezett, vitatható történelmi adatokra támaszkodó és evidenciaként hangoztatott hajdútánc-történelmen mindez jól látható.

A 16–17. századi forrásokban felbukkanó ikonikus hajdútánc a tánc-történeti kutatás szerint történeti elődje számos 20. századi ismert táncnak, köztük az ún. pásztortáncoknak és az ugrós típusú táncoknak. Martin György első munkáiban óvatosan fogalmazott a tánc lehetséges időbeli határait illetően: „A magyar tánc-történet gyér forrásanyagából leghatározottabb körvonalakkal éppen egy jellegzetes fegyvertánc emelkedik ki elsőként a 16–17. században: a hajdútánc.” (Martin 1970: 47, 1998: 550.) Máshol úgy érvelt, hogy a hajdútánc „csaknem két évszázadot fog át, Mátyás korától a Rákóczi szabadságharcig” (Martin 1979: 398). Néha pedig egyes kutatók igencsak rugalmas szemlélettel, ám kérdéses határok közé szorították a kor „reprezentatív” táncává előléptetett hajdútáncot, amelynek létét „történeti forrásokban a 15. század végétől a 18. század elejéig tudjuk követni” (Felföldi–Papp 2011:

1 A kritikai tánc-kutatásról lásd Kürti 2014.

132).² Tehát az időbeli behatárolással a hajdútánc központiséga meghatározta az ún. eszközös pásztortáncok és az ugrós tánc típus rendszerbeli helyét, mintegy tartós és megbízható alapot szolgáltatva a történeti és a 20. századi táncok folytonosságához (Martin 1998: 551, Pesovár 1988: 32). Az 1950-es évektől kialakuló táncfolklorisztika nem alkotott a hajdútánc kronológiájában valóban újat és egyedit, örökségül átvette a hajdútánc sematikus történetét, zenéjét és ikonográfiáját a második világháború előtti klasszikus (Ernyey, Fabó, Réthei, Takáts, Gönyey-Lajtha) kutatásokból. Az eltérő korai értelmezések ellenére a 20. század közepére kialakult egyfajta történeti (evolucionista?) sorrend, Kinizsi kenyérmezei diadalától Dózsa kivégzéséig, Balassi juhásztáncától Edward Brown angol utazó leírásáig, bizonygatva a fegyvertánc, a hajdútánc és a pásztortánc vitalitását, össznépi egységét.³

Martin György és Pesovár Ernő elméleteinek továbbélése kurrens idézetekből kiolvasható: a hajdútánc „a forrásokból világosan nyomon követhető, hogy a középkori jobbágy-parasztág legalsó, pásztori rétegének sajátos táncformája” (Felföldi–Papp 2011: 132). És miként magyarázták a kutatók a hajdútánc 18. századi eltűnését? A válasz túl egyszerű ahhoz, hogy elfogadható legyen: „a török hódoltság és a Habsburgok elleni küzdelmek elmúltával elvesztette időszerűségét és lassan visszaszorult a helybeli pásztori-paraszti tánc-hagyományba” (Felföldi–Papp 2011: 133). Evidens a fogalomzavar, nemcsak az időhatárok rugalmasságából adódóan, hanem a hagyományozódás „nyomai” és „maradványai” dodonai megfogalmazásából is, illetve a hajdútánc tautologikus, saját magát definiáló meghatározása okán: a hajdúk által járt tánc hajdútánc, a militarista közegben vagy fegyverrel járt tánc hajdútánc, a pásztorok tánca hajdútánc, a korabeli össznépi manír hajdútánc. Röviden ily módon foglalható össze a fegyvertánc-hajdútánc és a 20. századi pásztortánc-ugrós táncok történelmi kapcsolatának kánonná merevedése. A táncfolklorisztikai modell alapvető elméleti buktatója a 20. századi hajdútáncról alkotott elképzelés visszavetítése a korábbi évszázadokra, és a tánc történeti adatainak könnyed, néha felületes kezelése.⁴

KINIZSI TÁNCA

Kinizsi Pál az 1479. október 13-ai kenyérmezei (Câmpul Pâinii, a romániai Fehér megyei Alkenyér, Şibod mellett) ütközet után járt akrobatikus tánca Antonio Bonfini krónikájában (*Rerum Ungaricarum Decades*) található:

„Hevenyében versbe foglalták a vezérek és a főemberek dicsőségét. Majd amikor Bacchus felhívta őket, vítezi táncba kezdtek. Fegyveresen járták a katonatáncot, s ütemesen felhangzó kiáltásuk mindent betöltött. Azután az általános örömben, midőn mindegyik katona különböző taglejtésekkel neveltette társait, Kinizsit is táncba hívták. Ő hirtelen a kör közepére ugrott, keze

2 Korábban lásd Kaposi–Maác 1958: 39, Martin 1970: 47.

3 A kronológiai felsorolás olvasható: Kaposi–Maác 1958: 36–37; Pesovár 1972: 8–9, 29–35; Pesovár–Lányi 1974: 11.

4 A modell összefoglalását lásd Martin 1980. A történeti hajdútánc és az eszközös pásztortáncok kapcsolatára utalnak táncutatással is foglalkozó néprajzkutatók, felsorolásuktól most eltekintek. Bár a lehetséges források kronológiai kapcsolatára utaltam az 1983-as tanulmányomban, később már felhívtam a figyelmet a modell veszélyeire (Kürti 1983: 97–98, 1995: 140).

segítsége nélkül pusztán fogával derekánál felragadott a földről egy megölt hórihorgas törököt, majd ütemesen körbe táncolt.” (Lásd Geréb–Kardos ford. 1959.)⁵

A „nikolsburgi névtelen” 1568-as, Temesvári Pelbárt István 1569-es és Heltai Gáspár 1574-es adatait a táncfolkloristák különböző bizonyítékként citálták a hajdútánc-fegyvertánc mind gyakoribb előfordulására (Pesovár 1972: 29–32). Martin György felfigyelt a négy eltérő táncnévre – fegyveres katonatánc, huszártánc, fegyveres tánc és „toborzok” –, ám ennek ellenére konklúziója klasszikus non sequitur: „egyrészt a dobogós táncolás megjelöléseként, másrészt talán a másik jellegzetes 16. századi katonacsoport, a hajdúk által járt férfitánc válfajaként értelmezhetjük” (Martin 1983: 84). Majd Réthei Prikkel hajdútánc összegzését ismételve, „a középkori pásztor-katonai táncból kialakuló Kárpát-medencei férfitánc-stílus alakulásának útját” látta egyértelműen bizonyítottnak (Martin 1983: 87).

Értékesek lennének mindezen források, ha valóban a tánc sorozatos előbukkanását támasztanák alá. Dilemmával szembesülünk Heltai Gáspár 16. századi *A nemes Hunyadi Mátyás története* című munkája olvasása során, mivel a szerző megismétli a Bonfini által írt kenyermezei táncolást, bár nem említi, hogy Kinizsi „ütemesen körbe táncolt” volna (Pesovár 1972: 33). Sőt úgy a „nikolsburgi névtelen” – mint később Temesvári is – használta Bonfini szövegét vagy annak a 16. században ismert, folklorizálódott változatát alapanyagnak, lényegében ismételve a királyi krónikás által leírtakat. Kinizsi táncával kapcsolatosan egyszerűen csak azt konstatálhatjuk, hogy a 16. század hatvanas éveitől egyre többen felhasználták a korábban írottakat vagy – és az sem kizárt – a szóhagyományban hallottakat. Nem tarthatjuk Bonfini hiteles forrásnak már csak azért sem, mert a csata idején Itáliában tartózkodott, és csak 1486-ban lett Mátyás udvari költője és írója, de a Magyar Királyság területén jóformán meg sem fordult a háromévnnyi szolgálata alatt. Műve számtalan színpadias elemekkel tarkított, és minden valószínűség szerint a táncot maga is kedvelő szerző a drámai hangulat fokozására használta fel ismert toposzként a győzelmi tor hősies jelentét. (Popa 2010: 292–293, Szakály–Fodor 1998: 17) Cáfolhatatlan tény viszont: szemtanú vagy kortárs feljegyzés nem létezik, török és szász leírások nem szólnak semmiféle táncról, a hajdútáncnak éppenséggel ekkortájt pedig még híre-hamva sem volt.⁶

A DÓZSA GYÖRGY KIVÉGZÉSEKOR JÁRT HAJDÚTÁNC

A zenés táncolás említése a Dózsa-féle parasztháború – mitikussá vált – kivégzési jelenetéhez kapcsolódik, és Verancsics Antal leírásából, valamint egy német (nürnbergi) – korában minden bizonnyal propagandisztikus – röpiratból maradt fenn az utókor számára. Heltai Gáspár magát a kivégzést nem említette, és nincs hajdútánc egy állítólagos szemtanú alapján készült német röpiratban (Aufruhr) sem, csak Dózsa embereinek sípokkal és hegedűvel kísért, kieroszakolt táncáról tud a külföldi kiadó-szerző. (Birnbau 1996: 95–96, Pesovár 1972: 30, Laka-

5 A kurd sas-táncban a férfiak szájukkal kapják fel a leölt bárányt (vagy annak imitált verzióját), míg két kezükben kendőt tartanak. A hasonló oguz és török verzióban (kartal oyunu) a bárányt egy férfi személyesíti meg, akinek testéből a sasok (a többi táncoló férfi) táplálkoznak, és nem próbálják meg felemelni vagy elvinni (Karakeçili 2008).

6 Kinizsi alakja fennmaradt erdélyi népköltészetű alkotásokban, mondák és versek formájában, lásd Ráduly 1994. Ezek azonban minden bizonnyal iskolai oktatás révén terjedtek el.

tos 2015: 173–174.)⁷ Kiszínezett a dalmát pap, Tubero Ludovicus kortörténetében megörökített, ókori stíluselemeket sem mellőző leírása, amelyben nyilvánvalóan a táncolással kísért kivégzés mítoszát öregbítette.⁸ Taurinus István 1519-es történeti eposzába (Stauromachia) beleszötte Dózsa vérfagyasztó haláltusáját.⁹ A szerző megkínzott katonák által járt teátrális „vad táncot” említ, nem hajdútáncot (Márki 1913, Nemeskürty 1972). Ezt megerősíti a dalmát származású Verancsics Antal (1504–1573), aki az esetet a hitelesség miatt úgy tálalta, mintha maga is szemtanú lett volna.¹⁰ A diplomata főpap hallomások és olvasottak alapján írta meg a Dózsa katonáiból kieroszakolt „toborzok”, „alias hajdótánc”-ot évtizedekkel későbbi visszaemlékezésében (Verancsics 1857: 11).¹¹ Hasonlóan téves következtetésre sarkall a káplán Szerémi György (1490–1548) 1540-es évek közepén írt szűkszavú emléke a temesvári eseményről (tüzes korona, evés a vezér testéből, cigány hóhérok), amely zenéről vagy táncolásról egy szót sem ejt (Szádeczky 1892: 66).¹² Istvánffy Miklós „remekül dramatizáló” és „stilizáló” fiktív történelmi narratíváját sem vehetjük kortörténetileg hitelesnek, egy idős, állítólagos szemtanúra hivatkozva jegyezte le az esetet az 1590-es években, amikor a hajdútáncot már könnyen vizsgálható lehetett vetíteni korábbi évtizedekre (Tóth G. 2014: 572–573).

A ma ismert száznál is több forrás – levél, röplap, napló, visszaemlékezés stb. – nem bizonyít hajdútáncot 1514-ben. A kivégzés alatti zenés táncolás egyedül csak a Nürnbergben nyomtatott röpiratban található, így valóságalapja ténylegesen nem igazolható (Lakatos 2015).¹³ A helyszínen készült hiteles forrás vagy szemtanúk által megerősített leírások a kivégzéstől nincsenek, a német röplapok inkább ellenőrizhetetlen, szenzációhajhász újságírói fogásként használták a kiszínezett horrorisztikus elemeket, amelyek tovább folklorizálódtak. A 16. század humanista történészeinél pedig az „antik minták” követése bevált írói fogás volt (Tóth 2014: 566).

GABELMANN ÉS ESZTERGOM

Az Esztergom 1595-ös ostromakor járt hajdútánccal a német Nicolaus Gabelmann (Nicolao vagy Nicolaus Gablman) latin nyelvű feljegyzése tudósít, amely Takáts Sándor közlése révén terjedt el: „Egy hajdú és két magyar zászlótartó beugrott a vár árkába s ott a törökök leghevesebb tüzelése közben hajdútáncot jártak. Az ember azt hinné, hogy lakodalomban és nem

7 A nürnbergi Wolfgang Huber nyomdájában készített zenészeket ábrázoló röplap a hallei egyetemi és tartományi könyvtárban található és digitálisan tanulmányozható. *Auffrur so geschehen ist im Vn=||gerlandt/ mit den Creuetzern/ Vnnd auch darbey wie man || der Creuetzer Hauptman hat gefangen vnnd getoedt.* <http://digitale.bibliothek.uni-halle.de/vd16/content/pageview/5384141> (Letöltés dátuma, 2017. március 2.). Az információt Lakatos Bálintnak köszönöm.

8 A forrásról lásd Tóth G. P. 2001: 151, Tóth G. 2014: 568.

9 Taurinus könyvének internetes kiadása, fordította Geréb László Elérhetőség: <http://mek.niif.hu/02500/02570/02570.htm> (letöltés dátuma, 2017. március 2.)

10 A forrásokat felsoroló munkámban elszalasztottam ennek kihangsúlyozását (Kürti 1983: 83).

11 Táncörténeti munkákban például citálja Réthei Prikkel 1924: 132. Lásd még Szelenyi 2004: 380.

12 Hallgat a zenéről és táncolásról Ulászló Miksa császárnak írt levelében, hiányzik ez Szapolyai János anyjának egyik, a kivégzés utáni hetekben írt leveléből is (lásd Márki 1913: 492, Neumann 2014: 104). Szerémi eltűzött híradásának kritikai értelmezését lásd C. Tóth 2015: 60–74.

13 Itt köszönöm a történész Lakatos Bálint útmutatásait és segítségét a korabeli dokumentumokban található adatok tisztázásáért.

háborúban van” (Pesovár 1972: 34, Szabolcsi 1959: 170).¹⁴ A primer forrás valóban jelentősen alátámasztaná a hajdútánc folytonosságára utaló adatokat, ha tényleg biztosak lehetnénk a Gabelmann által írottakban. A tény ezzel szemben az, hogy nem ismert az esztergomi táncolás más forrásból, Takáts Sándor pedig nem jelölte meg Gabelmann eredeti naplójának pontos helyét, így azt szinte lehetetlen visszakeresni. Sem a kortárs Istvánffy Miklós munkája (*A magyarok történetéből*), sem Illésházy István nádor feljegyzései nem említenek ilyen különös táncot a várat támadók részéről. A hajdútánc hiánya azért szembeötlő, mert Illésházy jól ismerte a törökellenes küzdelmek haramiáit, a fosztogató és a nőket megszentégtelenítő „ebhajdúkat” (Bagi 2001: 394–397).¹⁵ Gabelmann leírásában sem hiányzik a hajdúkatonaszág vegyes etnikai – köztük magyar – összetételére vonatkozó hivatkozás, mivel említ magyar hajdúkat (Heydones Hungari) és külön magyar gyalogos hajdúkat (Hungari pedites, vulgo Heydones).¹⁶ Látott-e valójában Gabelmann ilyen táncot? – ezt a kérdést ma már lehetetlen dolog eldönteni más hiteles források bevonása nélkül. A táncos jelenet más, korábbi harci eseménynél rögzített ismert irodalmi toposzként szolgálhatott modellül az író számára. Monomakhosz bizánci császár ellen 1047-ben unokaöccse, Leo Tornikios lázadást szított, és katonái a várfalak előtt komikus jelenettel – amelyben „zenéjükre lábukkal dobogtak mintegy örömtáncot járva” – bosszantották a császári családot (Maguire 2013: 420–421). A párhuzam már csak azért sem kerülhető meg, mivel a képzett humanista Gabelmann művében folyamatosan utal ókori szerzőkre, mitológiára és csatákra, ami megerősíti a törökök kigúnyolásaként járt táncolás vándormotívumként való felhasználását.

FŐURAK TÁNCAI: BALASSI, THURZÓ, ESTERHÁZY

Előszeretettel emlegetik a tánc történelemben Balassi Bálint juhásztáncát:

„Az asztalok eltávolítása után a hadi ifjúság és az előkelő férfiak fölserdült gyermekei a ház tornácában táncokat jártak s ezek között Balassi Bálint, a kegyelembé minap visszafogadott Jánosnak huszonkét éves fia nyerte el a pálmát – abban a táncban, mely a mi juhászainknak különleges sajátja, de amelyet a külföldi népség közös magyar táncnak tart – [...] Pánt és Satyrosokat utánozva – lábszárait, földig guggolva, majd összekapta, majd szétvetette, majd felszökkelve ugrándozott.” (Pesovár 1972: 36, Réthei Prikkel 1924: 135)

A Balassi család jelenléte a bécsi udvarban ismert, az ilyenkor szokásos ünneplésnek és lakmározásnak hagyományos rendje volt étkekkel, zenészekkel és színi előadásokkal egybekötve, amelyek főleg ókori témákat elevenítettek fel (Kiss 2004, Pálffy 2004). A juhásztáncot járó Balassit 1572-ben, II. Rudolf pozsonyi királykoronázásakor, csak Istvánffy Miklós (1538–1615) munkájából ismerjük.¹⁷ A koronázáson résztvevő szemtanúk és külföldi követek nem

14 Szabolcsi Bence forrásaként szintén Takáts Sándor *A régi Magyarország jókedve* című 1921-ben megjelent munkáját jelölte meg.

15 Basta seregében szolgáló hajdúk erdélyi kegyetlenségeiről több helyen ír szemtanúkra hivatkozva (Illésházy 1863: 248–260).

16 Nicolao Gablman, Mansfeldiana Militia Hungara, MDXCVII, Francoforti, 13, 64. A Mansfeldiana másolatát Bagi Zoltánnak köszönöm.

17 A forrást Istvánffy Miklós *De rebus Hungaricis 1724-es kiadásának* 326. oldaláról vette át és fordította Réthei 1924: 136.

írnak ilyen tánceseményről, a jelenlévő velencei Giovanbattista Leoni például, akinek az ünneplés megörökítésének részleteit köszönhetjük, visszaemlékezésében táncot nem említ, sőt magát Balassi Bálintot sem jegyezte fel, ami persze önmagában még nem negligálja költőnk ottlétét (Kiss 2004: 98). A források hiánya nemcsak gyengíti, de meg is kérdőjelezi Istvánffy dokumentációs érdemeit, aki idős férfiként emlékezett vissza a királykoronázásra, kiszínezte annak magasztos eseményét. Balassi előadása a táncfolkloristák számára perdöntő a népi és nemesi (történeti) eszközös pásztortánc, valamint az általánosan ismert magyar tánc összefonódásaként. Ennek ellenére a megfogalmazása nem hagyhat kétséget senkiben: az adat nem a hajdútáncról szól, és sajnálatos, hogy a zenetörténész, Falvy Zoltán is megtevesztően sugallja, hogy „nem volt más, mint egy hajdútánc” (Falvy 1987: 57).

1615-ből ismerjük a Thurzó Imre wittenbergi kíséretéhez tartozók „hadi szekercével és karddal, igen gyors, változatos és összhangzó mozdulatokkal járt hajdútáncá”-t (Pesovár 1972: 34).¹⁸ Mednyánszky Alajos 1829-ben megjelent híradását már a neves zenetörténész, Szabolcsi Bence kételkedően fogadta, mint „múlt századi novellisztikus történetet” (Szabolcsi 1959: 1). Mednyánszky valószínűleg szóbeszédre alapozta a tánc említését, amit megkérdőjelez a wittenbergi egyetem statútuma, amely szerint – hasonlóan más nyugat-európai egyetemekhez – igen szigorúan korlátozták a diákok kocsmázását, dőzsölését és mulatozását. Ezt még tetőzte az, hogy az apa a lutheri tanok elkötelezett híve volt, és hasonló kemény nevelésben részesítette fiát.¹⁹ Ennél jóval nyomósabb Thurzó Imre rektori kinevezését megörökítő 1615–1616-ban keletkezett levelezése apjával, amelyben egy szót sem említ hajdúk táncolásáról, pedig ha valaki büszke lehetett volna erre, akkor az ő maga lett volna!²⁰

Hasonló visszatekintő látásmód jellemzi Esterházy Pál (1635–1713) pozsonyi karddal járt táncbemutatójának értelmezését. A főúr visszaemlékezésében szerepel az ominózus mondat: „két mezítelen karddal kellett hajdútáncot járnom, kinek igen mestere voltam” (Pesovár 1972: 34).²¹ A táncelőadás idejét tévesen citálták a tánckutatók, mert nem 1647-ben, hanem az 1649-es országgyűlésen történt.²² Másodszor: az ünnepség alatt sokat táncoltak az egybegyűltek, Esterházy említi páros táncát Rebekával, ki „igen jó tánczos vala”, előadásukat pedig úgynevezett „oláh” táncként rögzítették a források.²³ A visszaemlékezésében egy „Hanzl” (tehát német) nevű hegedűst említ, aki a zenét szolgáltatta. Harmadszor: mindenképpen a tánc bemutatójellegét kell hangsúlyozni, hiszen a tizennégy éves Eszterházy előadását katonai férfítáncként és nem színpadi gyermekszereplésként beállítani egyszerűen képtelenség.²⁴ Végül nem szabad elfelejteni azt sem, hogy Esterházy munkája joggal veti fel ismét a memoárirók sajátos technikáját, azaz a mű származási idejének visszavetítését

18 Pesovár természetesen nem eredeti forrásokkal dolgozott, hanem citálta Rétheit (Réthei Prikkel 1924: 133).

19 Erről bővebben a történész-levéltáros Lengyel Tünde ír (Lengyel 2014: 120–121).

20 A Thurzó levelezéséhez lásd Herner szerk. 1989.

21 Itt szintén Réthei adatai jelennek meg (Réthei Prikkel 1924: 133).

22 Esterházy datálásának tévedésére lásd a történelmet: Király 2014.

23 Az oláh tánc divatos marad főúri körökben, erről győz meg bennünket az 1764-es pozsonyi országgyűlés táncainak listája. Nemcsak cigány, lengyel és tót tánc, oláh is szerepelt a nemesek által előadott táncok között. Cziczka, gombostű, gyertya, kerék, parolás és varga elnevezésű táncneveket is feljegyeztek a táncok közt. (Domokos M. 1993: 121–122.)

24 Esterházy életéről lásd Merényi–Bubics 1895. A 15 éves Esterházyról egyébként éppen egy olyan festmény maradt fenn, amint a bibliai Judit véres történetét játszotta el karddal a kezében a nagyszombati jezsuita kollégiumban.

gyermekkorára, hiszen a 17. század közepén virágkorát élő hajdútánc ennek megfelelően válhatott ifjúsága tipikus táncává.²⁵

Az ünneplés környezete, valamint Esterházy kora amellet tanúskodik, hogy a kardokkal járt tánc valamilyen klasszikus ókori harci táncra utaló színpadias koreográfia lehetett csupán, amelyet számtalan történeti példából ismerünk.²⁶ A bottal vagy karddal járt táncokat különféle reneszánsz mitológiai témájú udvari előadásokból és kimondottan az európai moreszka táncagyományból ismer a tánckutatás a 15. századtól.²⁷ Ennek eredetét általában a mórok és a keresztények küzdelmeinek színpadi megjelenítéséhez kötik, bár ismert a 10. századból Bíborbanszületett Konstantin császár *Udvari ceremóniák* könyvében említett két, maszkos csapat által járt harci tánc (Tydeman 1978: 7) is. Nem kizárt, hogy a keresztények és mórok küzdelmét megörökítő moreszka egy korábbi bizánci, esetleg római csoportos kardtáncagyományt őrzött meg. A két karddal járt szólisztikus tánc természetesen nem ismeretlen balkáni, észak-afrikai, ázsiai, sőt koreai sámánszeánszok előadásáiból sem.²⁸ Az eszközzel járt tánc első ismert változata II. Lajos 1519-es farsangi multságához kötődik, amiről György brandenburgi gróf számolt be, aki a 18 táncosból álló álarcos csoportot vezette. A multság végén:

„Egy vén atyus járt aztán két különös tánczot fából készült saruban úgy, hogy mindkét kezében botot tartott” (Fógel 1917: 116).

Az említett udvari események táncai a kor divatos maszkos színelőadásainak reprezentációi közé sorolhatók, és mindennemű eredetre és autentikusságra vonatkozó feltételezést csak kritikai tisztánlátással fogadhatunk el. Balassi, Thurzó vagy Esterházy táncát nem kapcsolhatjuk egykönnyen a hajdútánc-kultúrához, sőt maguk a táncesemények leírásában foglaltak is igencsak kétségesek, bár a 17. századtól a fegyveresen járt hajdútánc megléte a magyar nyelvterületen igazolt. A kiemelkedő államférfiaknak és főuraknak szervezett nemzetközi eseményeken bemutatott színpadi koreográfiák a táncdiplomácia kontextusába helyezhetők el, és így mindennemű hagyományos népi kultúrából való eredeztetésük és meglétük kérdéses vagy kizárt.²⁹

25 Ebből az időből – tehát az 1660-as évek második fele – Esterházy virginálján divatos olasz (gagliarda, bergamasca, sarabanda), német, lengyel, tót, oláh, és magyar táncdarabok játszik. (Lásd a festményt: Merényi–Bubics 1895: 86.)

26 I. Miksa (Maximilian) császár udvarában az olasz apród Julius Ceasar Scaliger, a később neves orvostudor, szintén egy „pyrrhusi táncsal” vívta ki a császár elismerését (Kennett 1776: 265).

27 Erre nézve viszont még csak utalás sincs Felföldi László és Papp Géza tanulmányában. A moreszka hagyományról és annak lehetséges magyar és kelet-európai párhuzamairól korábbi tanulmány pl. Domokos P. P. 1958: 27–45, 1959: 194–223; Kürti 1983: 74–75; Martin 1964: 69.

28 A maranaók (Fülöp-szigetek) kardtáncát (*sagayan*) egyik kézben karddal, a másikkban annak tokjával vagy egy pajzsral járnak (Maruhom 2013: 107). A koreai sámánnök szertartásai közt a két karddal járt táncot írja le John A. Grim (Grim 1984: 242).

29 A táncdiplomácia nemzetközi eseményeiről alapos tanulmány: Croft 2015.

EDWARD BROWN ÉS A PYRRHIKUS TÁNC MOTÍVUMA

Kritikai forrásközlésünkben megkerülhetetlen Edward Brown 1680-as évek elején látott, hajdúk „meztelen karddal” járt „pyrrhical saltation”-ja, azaz harci táncról szóló leírása. Ezt az angol orvos az ország általános bemutatását tartalmazó első fejezetében örököltette meg, amely területileg nem teszi lokalizálhatóvá a táncot (Brown 1685: 10).³⁰ Ez fontos tény, mivel Brown terepszemléje a balkáni útja után a Magyar Királyságban csak az északi, mai szlovákiai bányavidék területére érvényes. Ha fel is tételezzük szigorúan a Magyar Királyság területére vonatkozó kardtáncleírását, semmiképpen sem bizonyítható annak ténye, hogy magyar hajdúkról szólt. Brown rácsodálkozása a kardtáncra felkeltette későbbi honfitársa, Francis Wise érdeklődését, aki az európai országok leírásánál kritikusan hozzáfűzi az orvos mondataihoz:

„A köznép Anglia-szerte még mindig járja a Morisco nevezetű vad táncot, mintha egész páncélban lennének, amelyben a táncosok meghatározott részeknél összeütik fegyvereiket, és felszarvazott fejüket forgatják, mindezt az ókori koribantes rítus egyfajta olcsó utánezaként” (Wise 1758: 51).

Az oxfordi levéltáros ezzel a megjegyzésével alátámasztotta a kardtánc általános elterjedését Európa-szerte, valamint azt is, hogy legtöbben – így Brown és Wise is – az ókori görögök harci táncára asszociáltak a csoportos katonák által járt tánc láttán (Bisztray 2006: 10). Brown narratíváját kétségekkel kell fogadnunk, mivel utazásai során az egész Balkánt és Európa egy részét bejárta, és könyvében a látottakat és korábbi leírásokat (talán halottakat is) egyaránt hasznosította. Feljegyzése csupán annyit jelez, hogy Magyarország területén (is) ismert volt a katonák táncolása, bár ekkorra a hajdútánc már végkorát élte.

KONKLÚZIÓ

A hajdútánc folyamatos előfordulását és hagyományozódását a táncfolkloristák könnyedén kezelték, elfogadva az elődök romantikus tényeit, sokszor az alapos tévedéseit, csúsztatásait is. A fenti adatok tükrében kijelenthető: a 15. század végén és a 16. század első felében nem létezik hitelt érdemlő bizonyíték a hajdútánc meglétére. Sem Kinizsi kenyérmezei tánca, sem pedig a Dózsa-féle kivégzés idején történt kierőszakolt ugráncolás (ha egyáltalán megtörtént) nem volt hajdútánc. A későbbi adatok átértékelése pedig mindenképpen felveti nemcsak a hajdútánc sporadikus és színpadias jellegű előadását, hanem továbbá azt is, hogy a zenei, irodalmi és ikonográfiai adatok sem nyújtanak kétségbevonhatatlan

30 A Pécsi Tudományegyetem digitális könyvtárban olvasható Brown útleírása: <http://digitalia.lib.pte.hu/books/brown-edward-a-brief-account-of-some-travel-in-hungaria-london-toke-1673/web/index.php?page=a006&wpid=1620> (letöltés dátuma, 2017. március 1.).

fogódzót.³¹ Feltéve – és itt lép be a táncfolklorisztikai paradigma –, ha egy olyan fegyvertánc-hajdútánc-pásztortánc taxonómiát fogadunk el, amelybe beleerőszakolva összekapcsolódik az eszközzel, pásztorsággal és katonasággal kapcsolatos minden bizonytalan forrás. A homogenizáló, ernyőként használt tipológia természetesen nem a hajdútánc folyamatos, általános meglétét, hanem ellenkezőleg: a kritikátlanul egymás mellé állított múltbeli táncesemények konstruált voltát bizonyítja. Így vált a történeti hajdútánc és a 20. századi ugrós és pásztortáncok közti szoros kapcsolat tézise a magyar tánc-történeti kutatás egyik buktatójává.

Természetes azonban annak feltételezése is, hogy nem minden 16–17. századi katonák által járt tánc kimondottan katonatánc, és főleg nem hajdútánc.³² Az 1600-as évek elején előadott népies hangvételű komédiában (*Comico Tragoedia*) egy katona a tivornyázás közben így szól: „Senkitől semmit se tartsunk, Katonáson lejtőt járjunk”.³³ Tehát lehetett katonásan táncolni, amely nem jelentett katona- vagy hajdútáncot, hanem inkább egyfajta előadási módot. Hasonló frappáns gondolatot fogalmazott meg száz évvel ezelőtt Szendrei János is: „A hajdú tánczolhatott más tánczot, is nemcsak a hajdútánczot. Hiszen minden idők tánczosa nemcsak egy tánczot tudott jární, hanem többfélét is” (Szendrei 1905: 363). Egy alkalommal, egy társadalmi csoporton belül a divatnak helyt adnak, különféle táncok szerepelhetnek az általános táncalkalmakkor.³⁴

A hajdútánc első felbukkanását a *Magyar Nyelv Történeti és Etimológiai Szótára* egy 1553-as dátumhoz kapcsolja (Benkő szerk. 1970 II.: 23). Két értékes adat pedig csak megerősíti a tánc 16. század végi Kárpát-medencei (erdélyi) jelenlétét: 1584-ben bizonyos emberek „*haydu tanchot jartak*”; 1591-ből „*Ki juta Kis Mihál az korczma haztol es czakaniat kezde forgatni, haiudu tanczotes jarni*” (Szabó 1984). A nyelvészek forráskritikai adathasználatára két okból perdőntő; először: a hajdútáncra nézve csak a 16. század közepétől bukkan fel bizonyíték. Másodszor: az 1591-es erdélyi adat az első hiteles említése a hajdútánc nem karddal, hanem csákánnyal (fokossal) való táncolására! A tánc fénykora tehát a 16. század utolsó évtizedeitől mintegy száz éven keresztül tart, ikonográfiai adat pedig csak a 17. században bukkan fel egyfajta kiegészítésként a tánc létének illusztrálására. Ahogyan a 16–17. században az „ungarescák” és hajdútáncok több balkáni és középkelet-európai nép kulturális identitásában ideig-óráig szerepet játszottak, hasonlóan virágzott a 18–19. században a nemzeti identitást jelző új táncok egész sora.

31 A zenei kapcsolat elemzése más tanulmányt igényel. A hajdútánc és ungarisca elnevezésű zenedarabok előfordulása a 16. század közepétől dokumentált Európa-szerte. Ezek használatával kapcsolatban azonban óvatosnak kell lennünk, és én itt a zenetörténetész megfogalmazására hagyatkozom: a „címükben magyarnak minősített darabokról – hazai följegyzések híján – nem tudható, hogy vajon valóban részei voltak- e a magyarországi praxisnak, vagy pusztán formális névadási divatnak köszönhették elnevezésüket” (Paksa 2011: 89).

32 Itt természetesen egy másik, e tanulmány keretét meghaladó, nagy kérdéscsoport is felvetődik: milyen etnikumúak voltak a hajdúk? Addig, amíg magyar kutatók ezt a kérdést eldöntöttnek vélik – a hajdúkat magyar etnikumúnak könyelve el – külföldi kutatók például vlah/vlach származást tételeznek fel (Nedeljković 2014: 905).

33 A *Comico-Tragoedia* idevágó része <http://szelence.com/comicotragoedia/tertia.html> (letöltés dátuma, 2017. március 1.)

34 Egy 15. századi angol balladában a juhászok és kondások divatos udvari táncokat, köztük az általánosan ismert *basse danse*-ot járták (Wood 1937: 93). Ez egyáltalán nem a pásztorok hagyományhoz való ragaszkodását, hanem ellenkezőleg, azt mutatja, hogy hamar utolérte őket a divat szele. A magyar történelemben is találni bőséges adatot a pásztorok különös táncolási szokásaira. Egy 1600-ból származó leleszi tanúvallomásban például ez áll: „a pásztor a levágott sertés tüdejét a hátára kötötte és úgy járta” (Herman 1914: 562). Ez a táncfolklorisztikai modellben hajdútánc és/vagy eszközös pásztortánc lenne?

SZAKIRODALOM

- Bagi Zoltán
2001 Az 1595-ben Esztergom ostromára rendelt császári hadsereg szervezete és felépítése. *Hadtörténeti Közlemények* 114. (2–3) 391–442.
- Benkő Loránd (szerk.)
1970 Hajdú. In: *A magyar nyelv történeti – etimológiai szótára*. II. H-Ó. Akadémiai Kiadó, Budapest, 23–24.
- Birnbaum, Marianna
1996 A mock calvary in 1514? The Dózsa passion. In: Szőnyi, György E. (ed.): *European iconography East and West*. Brill, Leiden, 91–108.
- Bisztray, George
2006 The world visits Hungary: Reflections of foreign travellers, 1433–1842. *Hungarian Studies* XXXIII. (1–2) 1–16.
- Buckland, Theresa Jill
2006 „Dance, history, and ethnography: Frameworks, sources, and identities of past and present, In: Uő (ed.): *Dancing from past to present: Nation, culture, identities*. University of Wisconsin Press, Madison, 3–21.
- Brown, Edward
1685 *A brief account of some travels in divers parts of Europe*. Second Edition. Benj. Tooke, London.
- Croft, Clare
2015 *Dancers as diplomats. American choreography and cultural exchange*. Oxford University Press, New York.
- Domokos Mária
1993 Magyar táncok az 1764-es országgyűlésen. In: Felföldi László (szerk.): *Martin György emlékezete*. Magyar Művelődési Intézet, Budapest, 111–131.
- Domokos Pál Péter
1958 A moreszka Európában és a magyar nép hagyományaiban. I. *Filológiai Közlöny*. 27–45.
1959 A moreszka Európában és a magyar nép hagyományaiban. II. *Filológiai Közlöny*. 194–223.
- Falvy Zoltán
1987 *A magyar zene története*. 3. kiad. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Felföldi László – Papp Géza
2011 Magyar táncok: Az ungarescától a csárdásig. In: Kárpáti János (szerk.): *Képes magyar zenetörténet*. Rózsavölgyi, Budapest, 128–139.
- Főgel József
1917 *II. Lajos udvartartása, 1516–1526*. Hornyánszky Viktor, Budapest.
- Geréb László – Kardos Tibor (ford.)
1959 *Bonfini: Mátyás király. Tíz könyv a magyar történetből*. (Monumenta Hungarica, II.) Elérhetőség: <http://mek.oszk.hu/10600/10604/10604.htm> (letöltés dátuma 2016. szeptember 28).
- Grim, John A.
1984 Chaesu kut: A Korean shamanistic performance. *Asian Folklore Studies* 43. 235–259.
- Herman Ottó
1914 *A magyar pásztorok nyelvkincese*. A KM Természettudományi Társulat, Budapest.
- Herner János (szerk.)
1989 *A Thurzó család és a wittenbergi egyetem. Dokumentumok és a rektor Thurzó Imre írásai 1602–1624*. Szegedi Oktatástörténeti Munkaközösség, Szeged.
- Illésházy István nádor
1863 *Följegyzései, 1592–1603*. Közli Kazinczy Gábor. Eggenbergen Ferdinánd, Pest.
- Kaposi Edit – Maácz László
1958 *Magyar népi táncok, táncok népszokások*. Bibliotheca, Budapest.
- Karakeçili, Fethi
2008 *Kurdish dance identity in contemporary Turkey: The examples of Delilo and Galuç*. MA thesis, York University, Toronto. Elérhetőség: http://www.academia.edu/6546183/Kurdish_Dance_Identity_In_Contemporary_Turkey (letöltés dátuma 2017. március 1.)

- Kennett, Basil
1776 *Romae antiquae notitia: or The Antiquities of Rome*. Sterling & Slade, Edinburgh. Elérhetőség: <https://books.google.hu/books?id=VK1QAAAACAAJ&printsec=frontcover&hl=hu#v=onepage&q&f=false> (letöltés dátuma 2017. március 1.).
- Király Péter
2014 Mikor járt hajdútáncot Esterházy Pál a császárné előtt? *Obeliscus, a koraiújkor folyóirata*. Elérhetőség: <http://obeliscus.hu/hu/content/mikor-jart-hajdutancot-esterhazy-pal> (Letöltés dátuma, 2017. március 1.)
- Kiss Farkas Gábor
2004 A Ragyogó Mágus, avagy a Balassiak az udvari ünnepélyeken. In: Uő (szerk.): *Balassi Bálint és a reneszánsz kultúra*. ELTE BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, Budapest, 89–116.
- Kürti László
1983 The Ungaresca and Heyduck music and dance tradition of renaissance Europe. *Sixteenth Century Journal* 14. (1) 63–104. 1995
1995 Antropológiai gondolatok a táncról. In: *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 3*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 137–153.
2014 Táncantropológia és kritikai táncstudomány. *Magyar Tudomány* 175. (6) 740–748.
- Lakatos Bálint
2015 Hírek Magyarországról Külföldi értesülések 1514-ben a parasztháború eseményeiről. In: Neumann Tibor – C. Tóth Norbert (szerk.): *Keresztesekből lázadók. Magyar történelmi emlékek*. (Értekezések.) MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 155–217.
- Lengyel Tünde
2014 The chances for a provincial cultural centre: The case of György Thurzó, palatine of Hungary (1567–1616). In: Brzezinski, Szymon – Zarnóczki, Áron (eds.): *A divided Hungary in Europe*. 2. Cambridge Scholarly Publishing, Cambridge, 109–126.
- Maguire, Henry
2013 Parodies of imperial ceremonial and their reflections in Byzantine art. In: Beihammer, Alexander – Constantinou, Stavroula – Parani, Maria (eds.): *Court Ceremonies and Rituals of Power in Byzantium and the Medieval Mediterranean*. Brill, Leiden, 417–432.
- Martin György
1964 Magyar tánc típusok kelet-európai kapcsolatai. *MTA I. Osztályának Közleményei* 21. 67–96.
1970 *Magyar tánc típusok és táncdialektusok*. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest.
1979 *A magyar körtánc és európai rokonsága*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
1980 Fegyvertánc, mutatványos szólótánc, hajdútánc. In: Lelkes Lajos (szerk.): *Magyar néptánc-hagyományok*. Zeneműkiadó, Budapest, 146–183.
1983 Kinizsi tánca a 15. és 16. századi forrásokban. *Zenatudományi Dolgozatok*. 77–90.
1998 Tánc. In: Voigt Vilmos (szerk.): *A magyar folklór*. Osiris, Budapest, 540–574.
- Maruhom, Sahlia T.
2013 Sagayan: The Dance of Meranao Royalty. *JPAIR Multidisciplinary Research* 14. 104–115.
- Márki Sándor
1913 *Dózsa György*. Athenaeum, Budapest.
- Merényi Lajos – Bubicz Zsigmond
1895 *Herczeg Esterházy Pál nádor 1635–1713*. Franklin Társulat., Budapest.
- Nedeljković, Saša
2014 Power in powerlessness: Strategies for climbing the social ladder utilized by minority groups in Serbia. *US-China Law Review* 11. 888–910.
- Nemeskürty István
1972 *Krónika Dózsa György tetteiről*. Kossuth, Budapest.
- Neumann Tibor
2014 Dózsa legyőzője – Szapolyai János erdélyi vajdasága (1510–1526). *Székhelyföld* XVIII. (11) 93–107.
- Pálffy Géza
2004 Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. *Századok* 138. (5) 1005–1101.
- Paksa Katalin
2011 Egy hajdútánc-ungaresca dallamtípus kapcsolata a magyar népi tánczenével. *Magyar Zene*. (1) 89–97.

- Pesovár Ernő
1972 *A magyar tánc történet évszázadai*. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest.
1988 *A magyar néptánc területi-történeti tagozódása. Tánc tudományi Tanulmányok*. 1984–1985. 31–53.
- Pesovár Ernő – Lányi Ágoston
1974 *A magyar nép táncművészete. Néptánciskola*. I. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest.
- Popa, Ioan Cristian
2010 *Lupta de pe Câmpul Pâinii (13 Octombrie 1479). De la universalitatea lied-ului medieval la recuperarea eroilor naționali. Sebeș*. (2) 269–306.
- Ráduly János
1994 *Kinizsi Pál alakja a verses népi epikában*. In: *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 2*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 282–290.
- Réthei Prikkel Marian
1924 *A magyarság táncai*. Studium Kiadása, Budapest.
- Szabolcsi Bence
1959 *A magyar zene évszázadai*. I. Zeneműkiadó, Budapest.
- Szabó T. Attila
1984 *Hajdú, Hajdútánc*. In: *Uő (szerk.): Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. IV. Fém-ha*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 923–927.
- Szakály Sándor – Fodor Pál
1998 *A kenyérmezei csata. 1479. október 13. Hadtörténeti Közlemények 111. (2) 1–42*.
- Szádeczky Lajos
1892 *Szerémi György élete és emlékirata*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Szelenyi Balazs
2004 *The dynamics of urban development: towns in sixteenth and seventeenth-century Hungary. The American Historical Review 109. (2) 360–386*.
- Szendrei János
1905 *A hajdútánc. Ethnographia XVI. 362–365*.
- Tóth G. Péter
2001 *A lator teste és a lator test. Korall. (Ősz-tél) 141–162*.
- Tóth Gergely
2014 *Értelmezések fogságában. Az 1514. évi parasztháború a kora újkori magyarországi történetírásban. Történelmi Szemle LVI. (4) 563–586*.
- Tóth Norbert, C.
2015 *A keresztesek útja Budától Nagylakig. Szabolcs-Szatmár-Bereg Szemle 50. 60–74*.
- Tydemann, William
1978 *The theatre in the Middle Ages: Western European stage conditions, c. 800–1576*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Verancsics Antal
1857 *Összes munkái*. II. Közli Szalay László. (Monumenta Hungariae Historica, III.) Magyar Tudományos Akadémia, Pest.
- Wise, Francis
1758 *Some enquiries concerning the first inhabitants, language, religion, learning and letters of Europe*. J. Fletcher, Oxford.
- Wood, Melusine
1937 *Some Notes on the English Country Dance before Playford. Journal of the English Folk Dance and Song Society 3. (2) 93–99*.

MITURI DIN ISTORIA DANSULUI: O ABORDARE CRITICĂ A DANSULUI HAIDĂU

Studiul de față caută răspunsuri la următoarele întrebări: a existat oare dansul unguresc haidău, iar dacă da, când a apărut acesta? Mai apoi: care sunt sursele istorice, care dovedesc sau dimpotrivă, nea-

gă existența acestui dans, ne mai fiind datat după sfârșitul secolului al XVII-lea și lipsind cu desăvârșire din tradiția populară maghiară? Scopul acestei intenții critice este de a ajuta la eliminarea unei teorii nefondate a cercetării maghiare de istorie a dansului, a unui mit încorporat într-un camuflaj științific.

MYTHS IN DANCE HISTORY: CRITICAL REASSESSMENT OF DATA OF THE HISTORIC HEYDUCK DANCE

In this analysis, the author seeks answers to the questions: what was the heyduck dance and when did it appear in Hungarian historical sources? Moreover, what are those sources that can prove, or alternately debunk the existence of the heyduck dance, a dance form that disappears at the end of the 17th century without a trace in Hungarian folk tradition? By critically approaching historical sources, scholars can eliminate outdated theories and long-lasting myths that hamper dance historical analyses.

KÉP

Dózsa zenés táncos kivégzése az 1514-es nürnbergi röpirat címoldalán, Hallei Egyetemi és Tartományi Könyvtár